

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Полтавського літературно-
меморіального музею
В.Г. Короленка

Випуск 3

УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ
ПОЛТАВСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ

ПОЛТАВСЬКИЙ ЛІТЕРАТУРНО-МЕМОРІАЛЬНИЙ
МУЗЕЙ В.Г. КОРОЛЕНКА

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

Полтавського літературно- меморіального музею В.Г. Короленка

Випуск 3

Полтава
ТОВ "АСМІ"
2016

Віктор РЕВЕГУК,
кандидат історичних наук,
Надія КОЧЕРГА,
кандидат історичних наук
(Полтава)

❖ В. Г. КОРОЛЕНКО І УКРАЇНА ❖

У статті розглянута малодосліджена проблема ставлення видатного російського письменника-гуманіста В. Г. Короленка до формування української державності під впливом національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. на Полтавщині.

Ключові слова: Короленко, Україна, революція, більшовики, національно-визвольні змагання.

Володимир Галактіонович Короленко народився й провів дитячі та юнацькі роки в Україні серед чудової волинської природи, працьовитих і мудрих людей: українців, поляків, євреїв, росіян. Спілкуючись зі старшими та ровесниками, він захоплювався народними звичаями, піснями й розповідями про героїчне минуле українського народу, уся історія якого зводилася до боротьби за землю та волю. У гімназії він познайомився з волелюбними поезіями Т. Шевченка, які виховали в ньому почуття відради до несправедливості, бажання допомогти скривдjenим і знедоленим. Свої враження від творів Кобзаря він пізніше висловив так: "Це були любов і захоплення".

В. Г. Короленка глибоко хвилювала трагічна доля поета, який у своєму житті зазнав і кріпацтва, і заслання, і заборони писати та малювати. До 40-річчя від дня смері Кобзаря в 1901 р. він надіслав до журналу «Русское богатство» статтю «Матеріали до біографії Шевченка», в якій, посилаючись на документи, знайдені в Уральському

архіві, навів нові факти перебування Т. Шевченка на заслання. У листі до Михайловського В. Г. Короленко потурбувався, щоб стаття була надрукована вчасно: «Сьогодні ж надсилаю до редакції «Матеріали до біографії Шевченка», про які я говорив. Це цікаво. Крім того, наближається якраз сорокаліття від дня його смерті і через те... було б дуже корисно вмістити цю замітку в цій книжці. Я приробив маленький початок і рукопис буде в Петербурзі 11 числа. Було б дуже добре» [4, с. 222]. Відомий полтавський історик Григорій (Грицько) Коваленко згадував, що В. Г. Короленко, коли бував у Полтаві, завжди з'являвся на Шевченківські свята (у 1910 р. вони вперше відбулися в Міському театрі) і щиро вітав промовців та акторів. В 1914 р. виповнилося 100 років від дня народження Т. Шевченка, але царський уряд заборонив офіційне вшанування пам'яті поета. На його могилі на Чернечій горі в Каневі навіть був виставлений поліцейський патруль. Все це викликало глибоке обурення прогресивної української громадськості і протестні демонстрації в багатьох містах України. В. Г. Короленко в цей час перебував у Франції, але від себе особисто і від своєї родини надіслав до Г. Коваленка вітальну телеграму: «Просимо передати наше сердечне вітання всім, хто шанує пам'ять великого українського поета» [9, с. 117–118].

Історична область України Волинь була також батьківщиною Лесі Українки (згадаймо хоч би її «Лісову пісню») та Уласа Самчука (його роман «Волинь» був єдиним в українській літературі, який висувався на Нобелівську премію). Ці особистості стали класиками української літератури. В. Г. Короленко ж став видатним російським письменником і публіцистом. Так розпорядилася доля.

Після поразки польського повстання 1863 р. на Прародивній Україні посилювалося переслідування будь-яких проявів польського національного життя. Українці, хоч і не підтримували повстання поляків, також зазнавали переслідувань. У 1863 р. міністр внутрішніх справ Росії Валу-

єв своїм циркуляром заборонив (за невеликим винятком) українське друковане слово, а російський цар Олександр II, перебуваючи на курорті в Емсі (Німеччина), підписав у 1876 р. указ, згідно з яким заборонялося ставити вистави українською мовою, перекладати нею твори світової літератури, ввозити з-за кордону книги на «малоросійском наречии». Одночасно посилюється пропаганда російського великодержавного шовінізму, який охопив усі царини суспільного життя. Не уникла його і сім'я В. Г. Короленка.

На Волині, яка до кінця XVIII століття входила до складу Речі Посполитої, більшість населення становили українці, росіяни здебільшого були чиновниками, а польська шляхта – поміщиками. У містах панувала польська мова, культура і звичаї. Тому вирішальну роль у формуванні національної ідентичності В. Г. Короленка в дитячі роки мала мати, етнічна полька Евеліна Скуревич. Першою книжкою, яку Володя прочитав ще до школи, була книжка польського автора, а перша побачена ним у театрі вистава – також польська. Оскільки батько Володі Галактіон Панасович був середньої руки царським чиновником, то вважав себе росіянином, точніше зрусифікованим українцем – малоросом (типова для української шляхти і козацької старшини в Російській імперії) і відповідно виховував своїх дітей.

Ще в гімназії В. Г. Короленко захопився російською літературою, і це визначило його національне самоусвідомлення, хоча повагу до всього українського він зберіг на все життя. У першій редакції "Історії мого сучасника" він писав: "І якщо пізніше я вже свідомо знайшов свою батьківщину, то це була... велика область російської думки й російської літератури, область, де панували Пушкіни, Лермонтови, Белінські, Добролюбови, Гоголі, Тургенєви, Некрасови, Салтикові... Ця область узяла цілком мою "розв'язану душу" саме тому, що вона примиряла й розв'язувала душевні конфлікти, не вимагаючи ні вороже

нечі, ні посягань, ні зречень, а все охоплювала широкими формулами людської терпимості й свободи... І самого Шевченка я навчився розуміти та любити краще й глибше, коли пізніше підійшов до нього з ідеями, винесеними з літератури "москалів" [7, с. 6].

Більшу частину свого свідомого життя В. Г. Короленко прожив поза межами України, але куди б його не закидала доля, завжди пам'ятав ті місця, де народився, де минули його дитинство й початок юності. Відповідаючи на щирі вітання своїх земляків-житомирян з нагоди 50-річчя від дня народження, він писав: "Багато причин поєдналися разом, щоб зробити мені це привітання особливо дорогим і приемним. Життя кидало мене далеко від місця народження, але пам'ять про рідні місця збереглася в мене жваво і яскраво".

Наприкінці 1900 року В. Г. Короленко за станом здоров'я разом із сім'єю переїхав із Петербурга в Україну й оселився в Полтаві, на центральній Олександрівській вулиці в будинку голови Полтавської земської управи Старицького, а з 1903 р. у просторому помешканні з шести кімнат відомого лікаря Будаговського на Мало-Садовій вулиці. Тут письменнику з невеликими перервами судилося прожити до кінця свого життя. Він щиро сподівався, що в тихому провінційному місті, яке нагадувало Рівне, знайметься нарешті улюбленою літературною роботою, буде вільним від журналістики, навколелітературних чвар, званих обідів з офіційними промовами тощо. Прогресивна російська інтелігенція міста радо зустріла приїзд відомого письменника і публіциста, але він прагнув усамітнення, що не завжди вдавалося. Незабаром В. Г. Короленка обрали головою комітету міської громадської бібліотеки, і царські посадовці відразу ж відчули його неспокойний характер. Будучи противником національного гноблення, письменник-гуманіст не міг залишитися байдужим до настану царизму на національні права українського народу,

переслідування української культури й мови, яку він вважав «м'якою, виразною, сильною, багатою».

Цікавою сторінкою взаємин Володимира Галактіоновича з українською інтелігенцією є його зустрічі з Іваном Тобілевичем (Карпенком-Карим) та акторами трупи Панааса Саксаганського. Їх приїзд на гастролі до Полтави завжди був знаковою подією в житті міста, і щоразу І. Тобілевич відвідував В. Г. Короленка і особисто приносив квитки на спектаклі. В родині письменника збереглися спогади, як вони сім'єю відвідували театр і захоплювалися українськими спектаклями та виконавчою майстерністю Марії Заньковецької. Збереглася одна з книг, подарована В. Г. Короленку І. Тобілевичем, з дарчим написом: «Любому серцеві моему Володимирі Галактіоновичу Короленку від автора на спомин. Полтава. 1901. Октябрь 27. Ив. Тобілевич».

На хвилі революційних подій 1905 р. в Полтаві на решті з'явилася прогресивна російськомовна газета «Полтавщина» (української преси не було), яку викупила російська інтелігенція у попереднього власника В. Я. Головіна. Її офіційним видавцем вважався О. І. Смагін, а відповідальним редактором був Д. О. Ярошевич. У ній вперше в Полтаві з'явилися публікації В. Г. Короленка.

У 1905 р. В. Г. Короленко купив у селянина Миколи Касьяна (Касьянова) у селі Малий Перевіз невелику ділянку землі (селяни називали цей куток Хатками) і збудував дачний будинок, куди родина приїздила на відпочинок влітку. Тут письменник почав працювати над «Історією мого сучасника», яка стала справою його життя останніх років. Проте повністю віддатися літературній роботі В. Г. Короленку не довелося: він не міг залишатися осторонь тих революційних подій, які почалися у столиці Російської імперії і які, хоч із запізненням, докотилися до тієї провінційної Полтави.

Щоразу розправа 22 грудня 1905 р. над селянами в селі Сорочинці Миргородського повіту видала

кала обурення і чисельні протестні акції прогресивної громадськості всієї Російської імперії. 12 січня 1906 р. В. Г. Короленко на шпальтах газети «Полтавщина» опублікував відкритого листа статському раднику Ф. Філонову, в якому вимагав публічного суду над карателем. Письменник не виправдовував убивство «нещасного» помічника Миргородського повітового справника Барабаша, позаяк будь-який самосуд вважав злочином, але вимагав неупередженого слідства і покарання в судовому порядку винних, які вчинили розправу над селянами, у більшості своїй непричетними до вбивства.

На підставі неспростованих даних В. Г. Короленко написав також памфлет "Сорочинська трагедія", в якому викрив злочин царської влади над українськими селянами. Завдяки В. Г. Короленку Сорочинська справа набрала широкого розголосу не лише в Росії, але й за її межами. Переклади й уривки з листа і памфлета письменника з'явилися в багатьох зарубіжних виданнях. Проти Ф. Філонова навіть порушили кримінальну справу, але Харківська судова палата відмовилася притягнути його до кримінальної відповідальності. Розправилися з ним російські есери – найбільш радикальна партія в революції 1905–1907 років, яка у своїй діяльності допускала елементи терору. 18 січня 1906 р. пострілом з револьвера його вбив у Полтаві колишній семінарист Дмитро Кирилов [11, с. 83].

Безглузда акція терориста дала підставу проурядовій пресі, зокрема чорносотенному "Полтавському вестнику", різночати цькування В. Г. Короленка, якого звинувачували в тому, що він є "моральним убивцею вірного царського слуги". Публікації "Полтавського вестника" підтопили газети "Киевлянин", "Харьковские губернские ведомости", "Новое время" та ін. Чорносотенці відверто загрожували розправою над В. Г. Короленком. Щоб вгадати пристрасті навколо своєї особи, Володимир Галактіонович виїхав до Фінляндії, де продовжив роботу над "Історією мого сучасника" і до Полтави повернувся

імперії. Його приваблювала могутня постать видатного українського письменника і громадського діяча Івана Франка, якого він ставив в один ряд з Іваном Котляревським та Тарасом Шевченком. Деякі твори Володимира Галактіоновича перекладалися і друкувалися у львівських часописах, а одне з його ранніх оповідань "Чудна" було видане І. Франком.

Про ганебну заборону українського слова під час відкриття пам'ятника Івану Котляревському в Полтаві в 1903 р. В. Г. Короленко відреагував лише в 1916 р. відомою статтею "Котляревський і Мазепа". До її написання письменника спонукала політика русифікації, яку царська влада проводила в Галичині. Її захоплення царизм видав за "собираніе исконно русских земель", коли шовіністична істерія досягла апогею. (Під цими ж гаслами путінська Росія захопила в 2014 р. український Крим – *В.Р., Н.К.*)

В. Г. Короленко високо цінував творчість зачинателя нової української літератури І. П. Котляревського, у серці якого "горіла любов до української "мужицької" мови. Він перший почав писати мовою, якою говорило населення цілого краю, але в якого не було письменства. Він зробив цю м'яку, виразну, сильну, багату мову мовою літературною, і українська мова, яку вважали лише місцевою говіркою, з його легкої руки залунала так голосно, що звуки її рознеслися по всій Росії. Нею пізніше співав свої пісні й Кобзар Шевченко" [6, с. 373].

Пізніше, коли 1917 року в Україні вже постала Центральна Рада й почався бурхливий процес національного відродження, В. Г. Короленко неодноразово наголошував, що в основі української літературної мови має лежати полтавсько-київський діалект, мова Івана Котляревського й Тараса Шевченка. У листі до М. Л. Балабай із приводу перекладу на українську мову оповідання "Дети подземелья" Володимир Галактіонович писав: "Сам я українською, на жаль, не пишу, але мову розумію, і мені дуже хотілося б, щоб переклад був близьким до нашого полтав-

ського діалекту. Я переконався, що Галичину наш народ розуміє набагато гірше, і корінна мова, яка має залишитися в основі розвитку української літературної мови, – мова Шевченка, Котляревського й Куліша" [8, с. 36].

У 1903 р. Полтава готувалася до велелюдного свята. Після довгих зволікань царський уряд нарешті дозволив відкрити пам'ятник основоположнику нової української літератури Івану Котляревському. Брудний Протопопівський бульвар з гасовими крамничками волею гласних міської думи мав стати другою домівкою авторові безсмертних "Наталки Полтавки" і "Енеїди". На урочистості прибули чисельні делегації і провідні українські письменники з підросійської України та Австро-Угорської Галичини і Буковини: Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Олена Пчілка, Христя Алчевська, Борис Грінченко, Панас Мирний, Василь Стефаник, Гнат Хоткевич та ін. Безліч вінків лягли біля постаменту пам'ятника. Але хвиля обурення охопила присутніх, коли вони побачили, що напис на постаменті за розпорядженням міністра внутрішніх справ Росії був зроблений російською мовою. Текст віршів Т. Шевченка також написали російським правописом.

В. Г. Короленка на святі української писемності не було – у цей час він перебував у Молдавії та Румунії, а коли повернувся до Полтави, Михайло Коцюбинський розповів йому про обурливий випадок, що трапився на урочистому вечорі з нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському в Просвітницькому домі імені М. В. Гоголя, коли полтавський градоначальник Трегубов з наказу віцегубернатора фон Візіна (губернатор у цей час перебував "на водах" у Німеччині) заборонив підданам російського царя говорити вітальні слова українською мовою. Все це спонукало В. Г. Короленка відгукнутися на цю непересічну подію великою статтею "Котляревський і Мазепа". "Можна було передбачити, – писав В. Г. Короленко, – що на святі українського слова й промови будуть українські.

Не треба бути пророком, щоб це передбачити, і не треба бути мудрецем, щоб ухвалити наперед єдино розумне рішення". І "розумне рішення" було прийняте: на урочистостях із нагоди відкриття пам'ятника міський голова Трегубов, за словами В. Г. Короленка, "до комізму без характерний і похлилий, покійно вислуховував неофіційні накази, хоча б віддані пошепки", за вказівкою віце-губернатора фон Візіна заборонив виголошувати промову українською мовою. Основною причиною заборони було те, що українською мовою говорив... гетьман Мазепа.

"Виходило, таким чином, – писав В. Г. Короленко, – що мова Котляревського й Шевченка, яка привабила в російську Україну зарубіжних прочан, законна лише в Австрії. На своїй батьківщині, у своїй колисці вона заборонена. Згідно з розпорядженням полтавської адміністрації вона виявилася висланою в адміністративному порядку в австрійські краї без права на повернення в російську вітчизну... Мова Котляревського позбавляється права в'їзду в наші межі й назавжди залишається "зарубіжною" [6, с. 376–377].

Водночас В. Г. Короленко нагадує читачам, що "крім пам'ятника Котляревського в Полтаві є й інша визначна пам'ятка: місце мазепинського подвір'я" і висловлює побажання, щоб дворище Мазепи не заросло бур'яном національного безпам'ятства, чого найбільше домагалися російські шовіністи. Протягом двох століть на славі пам'яті гетьмана України тяжіло тавро зрадника. І цей ідеологічний штамп давав свої отруйні сходи, особливо серед пересічних зрусифікованих обивателів, які своє неприємня Мазепи переносили на українську мову: "На сем языке говорил проклятый Мазепа".

І тут В. Г. Короленко, спираючись на офіційну російську історіографію, намагається протиставити вірнопідданецькі почуття українського народу й "благодійного російського чиновника Котляревського" "старому зраднику Мазепі.

Для російських шовіністів-великодержавників Мазепа справді був зрадником, але чи зрадив він національні інтереси України, шукаючи союзу з Карлом XII заради звільнення своєї Батьківщини з-під ярма московського паноттизму?

Письменник був переконаний, що український народ ніколи завжди прагнув бути у вічному підданстві Росії й не поділяв "сепаратистських" устремлінь Мазепи. Відстоюючи право українського народу вільно говорити рідною мовою, В. Г. Короленко пише, що "цією ж мовою говорив і в Кочубей з Іскрою, цією ж мовою говорять мільйони людей, які ведуть скромне трудове життя під солом'яними стріхами, які знають (можливо, не завжди досить виразно) Шевченка, для яких ім'я Мазепи є лише відгомонам проклятого й лякаючого, але позбавленого всякого свого реального значення" [6, с. 374].

Проте, незважаючи на багаторічні нашарування фальсифікацій, брехні й бруду, нагромаджені російськими великодержавними ідеологами, під впливом яких сформувалися історичні погляди на минуле України В. Г. Короленка, український народ зберіг світлу пам'ять про гетьмана Івана Мазепу, що знайшло своє відображення у відомому слові "Від Богдана до Івана не було гетьмана". З ім'ям Мазепи пов'язана ціла епоха українського національно-визвольного руху, адже "мазепинцями" називали всіх борців за волю України аж до більшовицького перевороту 1917 року, пізніше – "петлюрівцями", а з часів радянсько-української війни – "бандерівцями".

Володимир Короленко, як і вся прогресивна російська громадськість, засудив ганебне нехтування царським самодержавством національно-культурних домагань українського народу. Ця позиція не змінилась і в наступні роки. Із цього приводу Короленко наголошував (нагадаємо, що стаття "Котляревський і Мазепа" написана в 1916 році): "З тими ж почуттями гіркоти й осуду російська громадськість ставиться до подальших проявів того ж ванда-

лізму, який виявлявся в наступні роки у вигляді закриття освітніх закладів, газет і журналів українською мовою та оголошенні "мазепинством" найзаконніших елементарних культурних прагнень українців".

Приїзд українських діячів культури з Галичини до Полтави в 1903 році Короленко розглядав не просто як акцію пам'яті зачинателю сучасної української літератури, а і як глибоку повагу до української культури, створеної в підросійській Україні, яку вони вважали "метрополією своєї культури", джерелом для національно-культурного розвитку на західноукраїнських землях. Володимир Галактіонович добре розумів, що мова Котляревського та Шевченка має набагато сприятливіші умови для свого розвитку в Україні підавстрійській, а "на своїй батьківщині, у своїй колісці" – в Україні підросійській – вона під заборону. "Цей грубий і дикий епізод, – як назвав Короленко заборону виголошувати вітальні промови українською мовою на відкритті пам'ятника І. П. Котляревському, – наче говорив представникам зарубіжної інтелігенції: ви вважаєте нашу Україну метрополією, центром вашої культури й вашої мови? Ми цього не бажаємо: хай це лишається у вас, за кордоном; нехай краще всі наші українці, які цінують скарби рідної мови, ідуть на прощу до вас у Львів, до ваших шкіл, музеїв та університетів" [6, с. 378].

Заборона українського слова обурила не лише пересічних полтавців, але й прогресивну російську інтелігенцію та місцевих урядовців. Міська дума одногolosно ухвалила рішення: оскаржити дії царських чиновників. Подальший перебіг подій В. Г. Короленко описав у статті "Котляревський і Мазепа": "Скарга Полтавської думи пішла в сенат і... років через два вийшов сенатський указ, який визнав адміністративну висилку мови, на якій писав І. Котляревський, незаконною. Бувають такі яскраві нісенітничі, які можуть скільки завгодно існувати, але санкціонувати їх правовим актом все ж таки неможливо". Але сталося так, що сенатський указ перетворився на гоголів-

"пропащу грамоту". Указ був, але якимось чином зник. "І не знайшлося ніякого гоголівського запорожця, – згадував Володимир Галактіонович, – який би зумів відшукувати "пропащу грамоту" і використати її до діла, щоб незаконно вислана за рубіж мова Котляревського і Шевченка була знову поселена по місцю свого народження і старого проживання".

В. Г. Короленко з великою повагою говорив про українську мову та І. Котляревського, який витяг її з-під хатної селянської стріхи у широкі світи і зробив літературною.

Старша донька письменника Софія Володимирівна, яка в 1955 р. відновила непопсований царською цензурою авторський текст статті "Котляревський і Мазепа", писала: "Короленко горячо негодував против преследования украинского языка и украинской литературы при самодержавии, как это видно из статьи "Котляревский и Мазепа"... Отношение Короленко к украинскому национализму было отрицательным. На упреки украинских националистов Короленко отвечал: "Известным сторонам украинского движения я искренне сочувствую и, конечно, далек от того, чтобы всю современную украинскую литературу обвинить в ненавистническом национализме или приписывать ей вообще исторический романтизм" [7, с. 61].

У цьому відношенні В. Г. Короленко нічим не відрізнявся від інших російських демократів, демократизм яких закінчувався там, де мова йшла про національне самовизначення поневолених Росією народів, у тому числі й українського.

Кривава неділя 9 січня 1905 року стала початком першої Російської революції, яка змусила царя Миколу II видати 17 жовтня цього ж року Маніфест, який дарував народам імперії політичні права та свободи: недоторканність особи, скликання законодавчої Державної Думи, свободу совісті, слова, зборів і спілок. Володимир Короленко був далеким від того, щоб ідеалізувати "царські свободи", але

у своїх численних публікаціях на шпальтах місцевої прогресивної газети "Полтавщина" позитивно оцінював Маніфест. Він зі співчуттям ставився до вимог української громадськості про зняття національних обмежень і запровадження навчання в школах рідною мовою, відстоював право "надати свободу українському слову".

Маніфест 17 жовтня виявився, однак, лише тактичним ходом, щоб розколоти російське суспільство в його ставленні до революції й зібратися із силами аби придушити її. Після поразки грудневих збройних повстань 1905 року царизм перейшов у наступ. Особливого гоніння зазнавала незалежна від влади преса. За наказом полтавського губернатора Князева місцева влада 24 рази зверталася до суду з вимогою закрити газету "Полтавщина", і 24 рази суд відхиляв позов і дозволяв її випуск, але губернатор закрив друкарню, де випускалася ця газета [7, с. 63].

У написаних у період століпінської політичної реакції нарисах "Турчин і ми", "Нірвана", "Наші за Дунаєм", "Рибалка Ничипір" Короленко майстерно відтворив національний характер українців, які навіть на чужині зберегли палку любов до Батьківщини, рідну мову, побут і звичаї та успішно протистояли асиміляції в іншомовному середовищі, чого не змогли витримати за радянських часів.

У 1909 році тихе провінційне місто Полтава готувалося стати центром помпезного святкування 200-річчя Полтавської битви. Після ганебної поразки Росії у війні з Японією царизм використав цей ювілей для розпалювання великодержавницьких амбіцій. Тому ця подія не могла пройти повз увагу В. Г. Короленка. Напередодні офіційних урочистостей на замовлення віденської газети "Neue freie Presse" він написав статтю "Полтавське святкування", у якій виклав своє бачення подій Північної війни та "Петрової перемоги". Переконаний прибічник "единой и неделимой России", письменник, однак, назвав це свято "не загальнонаціональним, а суто офіційним".

Ідеалізуючи історичну постать Петра I, Короленко у той же час намагався показати прагнення українського народу до волі як звичайну інтригу "хитрого малоросійського гетьмана" Мазепи проти російського "покровителя". Віддаючи шану державній діяльності "великого перетворювача" Петра I та його оточенню, письменник пише, що це свято перемоги на полтавських полях у 1709 році "запам'ятоване людьми минулого, духовними дітьми бузувирів, які проклинали початок великих реформ, котрі створили те, що ми називаємо російською нацією.... А де ж духовні діти реформ?

Вони – на каторзі, у в'язницях, на засланнях по північних окраїнах, у кращому разі – під найсуворішим наглядом явної й таємної поліції... А офіційні, визнані патріоти в особі об'єднаного союзу дворян і союзу руського народу готуються подати нащадкові Петра петиції про згортання початої політичної реформи.

Петровські реформи і Полтавська перемога... Політичний застій і ганьба тяжких поразок на полях Маньчжурії... Ось що лицем до лица зустрічається на відстані двох століть на полях Полтавської битви" [6, с. 456].

Лютнева революція викликала могутнє піднесення вільного руху поневолених народів Російської імперії, яка почала розвалюватися на очах враженого письменника. І цей розвал він сприйняв як трагедію Росії й свою власну. "Немає в нас спільної Батьківщини! Ось прокляття нашого минулого, з якого демон більшовизму так легко плете свої сіті" [5, с. 36], – з боєм констатував він 6 листопада 1917 року в щоденнику після бесіди із солдатами старої російської армії.

На думку письменника, причиною революційних потрясінь і національного розбрату в Росії стали "крайнощі централізації й повне придушення законних і життєвих прагнень окремих національностей". У статті "Єретичні думки про єдину Росію" В. Г. Короленко дійшов такого висновку: "Потрібне визнання національних культур,

повне виявлення національних особливостей. Відтепер не можна переслідувати жодного віросповідання, жодної мови, жодного племені, жодної національної свідомості. Цей принцип має лягти в основу майбутньої державної діяльності".

Після повалення самодержавства на Полтавщині, як і по всій Україні, посилювалися національно-визвольний рух. З'явилися осередки українських і загальноросійських політичних партій, громадських організацій. Прагнення до національного самовизначення все більше охоплювали різноманітні верстви українського суспільства. Національні прагнення українського народу навесні 1917 року виявлялися переважно в культурницькій та освітній площинах. У містах і селах Полтавщини відбувалися масові мітинги, на яких повсюдно лунали вимоги автономії України й української народної освіти. На загальне національне піднесення вказував і Короленко. У листі до П. С. Івановської від 16 квітня 1917 року він писав: "Сильно пожвавилася українство й знаходить широке відлуння автономія" [11, с. 30].

Усе своє життя В. Г. Короленко боровся за права поневолених народів, розвиток їхніх національних культур і освіти, але лише в рамках єдиної демократичної Росії. Він виступав за децентралізацію й широку культурно-освітню автономію для національних окраїн, але не допускав і думки про можливість поділу Росії на окремі національні держави.

Відомо, що до Лютневої революції 1917 року в українських губерніях царської Росії не було жодної школи з українською мовою навчання, а освітній рівень населення, особливо сільського, був надзвичайно низьким. Будь-які спроби батьків-українців домогтися права навчати дітей рідною мовою зустрічали запеклий опір з боку самодержавної імперії. Тому відразу ж після повалення царизму, не чекаючи офіційного дозволу Тимчасового уряду, з ініціативи батьків та "Просвіт" почався стихійний процес

українізації шкільної освіти, насамперед початкової, де навчалися діти робітників і селян, а вчителями були такі вихідці з народу. Прагнення батьків навчати дітей рідною мовою зустріли рішучу підтримку вчителів.

Протягом 6–8 квітня 1917 року в Полтаві проходив повітовий з'їзд учителів, який відкрив голова повітової земської управи В. Петраш. Після нього виступив шкільний інспектор. Обидва говорили російською мовою про свободу й демократію та підтримку Тимчасового уряду. Про роботу з'їзду згадує відомий полтавський освітній діяч Григорій Коваленко: "Але от виступив перто заговорив про те, що політична вільність, здобута революцією, створює можливість вести навчання рідною українською мовою... Що потім сталося на тому з'їзді од-кудю пішли школи на Полтавщині – я не буду згадувати. Але нехай українське громадянство не забуде тієї заслуги великого російського письменника на початку революції" [7, с. 108].

Делегати з'їзду висловилися за створення національної української школи, ліквідацію інституту шкільних інспекторів і створення повітової педагогічної ради з представників учителів, земства та громадськості, а також профспілки працівників освіти в особі учительської спілки та поповнення вчителями педагогічного бюро губернського земства, яке зобов'язали негайно приступити до видання підручників і посібників для українських шкіл.

До кінця своїх днів В. Г. Короленко залишався патріотом великої й багатонаціональної Росії в кордонах 1917 року, а будь-яке прагнення поневолених народів до національного самовизначення й створення власних держав розглядав як звичайний вияв сепаратизму, спрямований на розвал єдиної Вітчизни. "Росія тепер як черв'як, розрізаний на шматки, кожна частина живе власним життям" [5, с. 62], – записав він 15 грудня 1917 року у своєму щоденнику. Особливо хворобливо реагував Володимир Галакті-

онович на прагнення українського народу відділитися від Росії й мати власну державу. "Будь-який націоналізм, – писав він, – має дещо негативне, навіть захисний націоналізм легко переходить в агресивний. В українському є ще й присмак націоналізму романтичного та бутафорського" [5, с. 16].

Незважаючи на те, що дитинство й останні роки життя В. Г. Короленко провів в Україні, він ніколи не вважав її своєю Батьківщиною. За вихованням, культурою й ментальністю він залишався росіянином з переконаннями великодержавника. Україна для нього була лише поняттям географічним та етнічним. Відповідаючи на запитання священника Симоновича, чому він не зображує у своїх творах життя українського народу, Короленко писав: "Мое життя склалося так, що в той час, коли визначаються літературні нахили й нагромаджуються найглибші й свідомі враження, я знаходився далеко від України... Зрозуміло, що Україна залишилася для мене у вигляді спогадів дитинства та минулого, тому й у моїх творах відобразилася лише такими оповіданнями, як "Ліс шумить" або "Судний день", а Росія й життя її народу ввійшли у свідомість як сучасне, як частина мого власного життя" [5, с. 9].

Навіть декларативне визнання більшовиками права поневолених Росією народів на самовизначення В. Г. Короленко розглядав як посягання на цілісність Росії. Він писав, що більшовики "знищили загальноросійський патріотизм, витравили усвідомлення батьківщини, і тепер обласні патріотизми перемагають їх повсюди".

Як відомо, після захоплення більшовиками влади в Росії Центральна Рада III Універсалом від 20 листопада 1917 року проголосила Українську Народну Республіку й перебрала на її території всю повноту влади. Незважаючи на неприязнь до вищого органу української влади, В. Г. Короленко не міг не відзначити, що Центральна Рада виражає волю більшості українського народу й користується його підтримкою. 15 грудня 1917 року він писав, що

Центральна Рада "тримає себе без гідності, викручується, лицемірить, укладає угоди й порушує їх, але все-таки завдяки обставинам бере гору. За різних рівних умов (та ж деморалізація мас) на її боці є одна перевага: почуття батьківщини, і більшовики роззброюються, як отара". Загалом Короленко з розумінням поставився до проголошення Української Народної Республіки, яка не поривала федеративного зв'язку з Росією. "Треба думати, – продовжував він, – що ні про яке "відділення" й приєднання до Австрії не йтиметься. А розумна федерація – це, безперечно, майбутнє вільної Росії" [5, с. 62].

Отже, з одного боку В. Г. Короленко не міг не визнавати за Центральною Радою реальної політичної сили в Україні й підтримував її антибільшовицький курс, а з другого, залишаючись у полоні великоросійської офіційної ідеології, продовжував розглядати право українського народу на національне самовизначення як звичайний вияв "мазепинства". "Недарма тепер, – писав він у щоденнику 15 грудня 1917 року, – у ролі національного героя все виразніше виступає фігура Мазепи, від якого ще недавно величезна більшість українців відхрещувалася". У 1916 році В. Г. Короленко написав статтю "Котляревський і Мазепа", у якій захищав національні устремління українців від шовіністичних посягань російських чиновників, котрі оголосили українську мову "мовою Мазепи". Але, побачивши могутнє піднесення українського національного руху в 1917 році, засумнівався в правильності свого вчинку: "Тепер не знаю – чи написав би я цю статтю" [5, с. 52].

В. Г. Короленко не був професійним істориком, тому в його творах годі шукати фахових досліджень життя і діяльності І. Мазепи, який 21 рік очолював уряд України-Гетьманщини. Постать Великого гетьмана України стала предметом уваги європейських (Д. Байрона, В. Гюго, Ю. Словенського) та російських митців (О. Пушкіна та К. Рилєєва) і обросла безліччю фантастичних вигадок,

химерно переплетених з історичною реальністю. Офіційна російська історіографія дотримувалася основних постулатів великодержавної ідеології, тому однозначно звинувачувала І. Мазепу зрадником. Над статтю гетьманства тяжіла і проголошена в 1908 р. Руською православною церквою анафема (прокляття). В полоні російської історіографії та великодержавного шовінізму перебував і В. Г. Короленко. Певний вплив на формування його історичних поглядів мала і поема О. Пушкіна "Полтава", яку він безумовно читав і високо цінував, а якщо й був знайомий з поемою декабриста К. Рилєєва "Войнаровський", то не сприймав її.

Отже, у своїй статті "Котляревський і Мазепа" Володимир Галактіонович свідомо протиставив двох видатних людей України: творця нової української літератури і царського чиновника І. Котляревського він возвеличує, а борця за незалежність України І. Мазепу засуджує, тому що ніколи не був прихильником української національної ідеї [2, с. 61–65].

Нам не відома реакція В. Г. Короленка на проголошення 22 січня 1918 року державної незалежності України. Можливо, в обставині хаосу й анархії, що панували в Україні, ця звістка не дійшла до письменника, адже в Полтаві в той час уже були більшовики. Підписання 27 січня мирного договору між Українською Народною Республікою й Центральними державами та надання Центральної Раді військової допомоги в боротьбі з російськими більшовиками було різко негативно сприйнято Короленком: "Ось воно, справжнє мазепинство! Росія безпорадна, і Україна буде шматувати її разом з австріяком! Тепер вони, звичайно, роззявлять рот уже й на Одесу" [5, с. 95].

Великий гуманіст розумів, що з приходом в Україну австро-німецьких військ припиниться революційний безлад і анархія та відновиться певний "порядок", але йому було важко уявити, що доведеться жити в атмосфері гань-

ки навіть заради "спільної батьківщини", під якою він розумів багатонаціональну Російську імперію чи демократичну республіку. Сама думка про можливість існування незалежної Української держави лякала його. Виступаючи проти великодержавного російського шовінізму, він у той же час боявся можливої дерусифікації України.

"Жахливо! – писав В. Г. Короленко в березні 1918 року в листі до невстановленої особи в Петрограді. – І, мабуть, розквітне огидний націоналізм. Для міського населення, інтелігентного й напівінтелігентного, російська мова ближча за українську, і переучуватися доведеться, наприклад, учителям і службовцям міста, земства й т. д. Чим тепер та ж історія навиворіт: маскарадний і "квасний" патріотизм!"

Прагнення до національного самовизначення зрусифіковані українці дійсно сприймали як "огидний націоналізм", але дивно: ніхто з них не вважає себе російським націоналістом, позаяк націоналізм панівної нації завжди вважався великодержавним шовінізмом. Не був винятком у цьому і В. Г. Короленко. З часом він переглянув свою позицію з національного питання, про що мова йтиме далі.

Не сприйняв В. Г. Короленко й проголошення 29 квітня 1918 року Української держави гетьманом П. Скоропадським. В одному з листів він писав: "Ця гетьманщина – бутафорія з п'єс Кропивницького. Влади ніякої. Крім, звичайно, німецької". І хоч письменник і негативно ставився до української національної державності в будь-яких її формах, але залишався, як і раніше, поборником дружби українського й російського народів, виступав за вільний розвиток самобутньої української мови, культури й освіти.

Найбільших здобутків за часів Гетьманщини було досягнуто в царині культурно-освітнього будівництва. За перші два роки Української революції всі початкові школи перейшли на українську мову навчання, а в містах (крім Кременчука) – більше половини. Перед початком 1918–

1919 навчального року до перших класів початкових шкіл з українською мовою навчання в Полтаві записалося 400 дітей, а з російською мовою 338. У зв'язку з цим, шкільна секція міської управи перевела 15 початкових шкіл на українську мову навчання, а 11 залишила на російській. Якщо навесні 1918 р. в губернії налічувалося 49 початкових шкіл, то на кінець року їх було вже 190. На відкриті за часів Гетьманщини вищі початкові школи були з українською мовою навчання, існуючих за царизму російських шкіл залишилося не більше 6 [10, с. 83].

У вітальному листі до педагогічного колективу Полтавської української гімназії, яка щойно відкрилася, В. Г. Короленко 8 вересня 1918 року писав: "Від душі бажаю вчителям і учням усіляких успіхів. Поряд із звільненою українською нехай процвітає й вільна російська школа як вияв двох тісно пов'язаних і споріднених культур, яким доведеться мати багато великої й вдячної роботи. Поле освіти широке. На ньому вистачить місця для всіх" [8, с. 55].

Другий прихід більшовиків в Україну і їхнє намагання знову відродити "єдину й неділиму" Російську імперію, але вже під своєю владою змусило Короленка ще раз переконатися в тому, що повернення до надцентралізованої багатонаціональної держави вже неможливе. У листі до Х. Раковського від 20 березня 1919 року він відзначав: "Більшовизм часом впадає в "русотяпство" й зневажає законне та природне прагнення до самовизначення. Росії до бюрократичної централізації вже не повернути: їй, безумовно, доведеться йти далі шляхом автономії областей або навіть федерації" [3, с. 193].

Вступ на Полтавщину влітку 1919 року військ Денікіна, який виступав під гаслами відновлення "єдиної й неділимої Росії", викликав новий наступ російського шовінізму на будь-які прояви українського національного життя. Уже в першому зверненні денікінців до населення Полтави, видрукуваному в Костянтинограді, говорилося, що

"вивески на галиційском языке" повинні бути негайно зняті.

У зв'язку з тим, що денікіці заборонили органам місцевого самоврядування утримувати українські школи, розвиток національної освіти повністю ліг на плечі українського народу. З ініціативи Полтавської спілки українських товариств (ПССТ) Дмитра Шульги на нараді представників освітніх установ, "Просвіт", наукових товариств і кооперативів, що відбулася 13 серпня 1919 р., була заснована "Спілка просвітніх установ". Основним завданням її діяльності було створення українських закладів народної освіти, фахова підготовка вчителів, науково-методичне забезпечення закладів освіти тощо. З метою мобілізації коштів для розвитку української школи учасники наради зініціювали створення благодійного "Фонду національної освіти". Фінансова допомога громадських організацій і окремих громадян дозволила не лише зберегти, але й ще розширити мережу українських освітніх закладів.

Згадуючи часи деніківщини, В. Г. Короленко в листі до С. Прокоповича писав: "Коли нас завоювала партія "порядку" – денікінці, – то встановили такий "порядок", який мало чим відрізнявся від розбою... Українську мову оголосили "галичанською", а в просторіччі – "собачою".

В. Г. Короленко був свідком огидних вчинків, коли білогвардійські офіцери зривали вивіски, написані, за їхнім висловом, "на собачьом языке", тобто українською мовою, і не міг залишатися байдужим до цих випадків вандалізму й національної наруги. З обуренням він писав: "Тяжко думати, що й тепер, після стількох важких уроків, знову доводиться доводити, що материнська мова багатьох мільйонів населення має право на визнання в робочій школі, у літературі, у звичайному побуті" [1, с. 8].

З метою захисту національної гідності українців В. Г. Короленко з групою українських діячів культури напросився на прийом до призначеного Денікіним начальника Полтавського гарнізону генерала барона Миколи

Штакельберга й просив його з'ясувати "непорозуміння галицькою мовою". Він говорив, що "недостатньо навчати галицькою мовою мову Котляревського, Квітки, Шевченка, щоб виправдати її гоніння". Володимир Галактіонович переконував генерала, що "українська мова, безумовно, існує, нею говорять мільйони людей, і не можна заборонити її в Україні" [8, с. 57]. Протест В. Г. Короленка та відомих діячів полтавської "Просвіти" мав позитивні наслідки. 5 серпня був опублікований наказ коменданта Полтави Кононовича про заборону зняття вивісок, написаних українською мовою.

Обурливі випадки розгулу великоросійського шовінізму під час перебування білих на Полтавщині. В. Г. Короленко намагався оприлюднити в газеті "Україна" й надіслав туди статтю "Про розрубування вузла Юга" і про українство", але редакція відмовилася її друкувати. Стаття Володимира Галактіоновича була опублікована в органі полтавської "Просвіти" газеті "Рідне слово" за 23 серпня 1919 року. У ній письменник наводив факти грубої наруги над українською мовою з боку білогвардійців, коли її "спочатку перетворювали на галицьку, а потім просто на собачу". З обуренням Короленко запитував у денікінців: "Чому ж вона галицька, а не українська? Виходить, в Україні немає своєї особливої рідної мови. Шевченко писав по-галицькому?" [5, с. 243]. Після протестів письменника випадки українофобії з боку білогвардійців стали зустрічатися набагато рідше, але все ж таки траплялися.

Яскравим проявом незборимості українського духу стало урочисте відзначення 150-річчя від дня народження класика української літератури І. Котляревського. Щоб зірвати свято, білогвардійська контррозвідка напередодні ювілею заарештувала відомих діячів українського національного відродження Григорія Ващенка, Івана Чаленка, Івана Прийму, але все було марно.

Ще в липні 1919 р. центральна полтавська "Просвіта" утворила святковий комітет з комісіями: театрално-літературною, концертною, по догляду за могилою письменника та по прийому і облаштуванню чисельних гостей, незважаючи на протидію денікінської влади, очікуванися в Полтаві. 29 серпня 1919 р. о 12-й годині дня на міському цвинтарі поблизу могили І. Котляревського зібралося понад 20 тисяч людей: депутації з міст і сіл Полтавщини та інших губерній України, представники "Просвіти", гімназійна молодь, селяни з навколишніх сіл, робітничі колективи. У Кладбищенській церкві відбулася урочиста панахида, яку українською мовою провів протоієрей Феофіл Булдовський, співав Український національний хор під орудою Федора Попадича. З церкви хресним ходом присутні пішли до могили І. Котляревського, де, незважаючи на похилий вік, слабке здоров'я, перед ними слово мовив відомий український письменник Панас Мирний (Рудченко). Вдячні полтавці поклали на могилу основоположника нової української літератури 98 вінків із живих квітів. Обурення присутніх викликав напис російською мовою, зроблений на вінкові від Полтавського губернського земства, який поклав його голова граф Дмитро Капніст.

Із співом українських пісень та національного гімну "Ще не вмерла Україна" організованими колонами люди пішли Кобеляцькою вулицею (нині – Фрунзе) до пам'ятника І. Котляревського, де Ф. Булдовський відслужив літургію. На урочистому мітингу перед тисячами присутніх виступали декан Полтавського історико-філологічного факультету професор Іван Рибаків, К. Товкач, керівництво "Народного дома імени В. Г. Короленко" та ін. [10, с. 129–130]. Сам письменник у цей час перебував на лікуванні в санаторії лікаря Яковенка поблизу Бутової гори, але не забув нагадати доньці Наталії, щоб К. Ляхович від його імені привітав українську громадськість міста зі святом українського слова.

Аналізуючи причини розпаду багатонаціональної Російської імперії, В. Г. Короленко дійшов висновку, що вона дійсно була "тюрмою народів" і її єдність трималася на насильстві, надмірній централізації й цілковитому придушенні "найзаконніших і життєвих прагнень окремих національностей. Чисто поліцейська організація, – погані звичини, – поганий цемент, який скріплює державу. Єдність думки і єдність волі – не виховувалися, не організовувалися. І от поштовх – і єдиної Росії немає. Окремі частини нашої великої Батьківщини втратили зв'язок зі своїм центром і зажили власним життям, як тіло черв'яка, яке продовжує жити після того, як лопата розріже його на декілька частин".

Письменника не полишала думка про відродження "великої Росії", але воно мало бути добровільним, а не насильницьким і починатися не з центру, а з периферії, тобто, національних окраїн. Першим кроком до цього мала стати національна культурна автономія. "Це – перший крок, його необхідно визнати відразу. Інакше державна політика на місцях може стати не російською в широкому розумінні, а тільки русифікаторською, "русотяпською" [5, с. 418].

В. Г. Короленка постійно турбувало майбутнє "великої Росії", за долю якої він глибоко вболівав і своїми думками з цього приводу ділився з відомими російськими громадськими й культурними діячами, оприлюднював у численних публіцистичних працях й у своєму щоденнику. Нарешті дійшов твердого висновку: "Росія має стати єдиною в дійсно демократичному сенсі тільки шляхом децентралізації й автономії областей".

У закінченій формі своє бачення майбутнього Росії письменник виклав 1 вересня 1919 року в харківській газеті "Южный край" у статті "Мысли о "единой России". Вона була написана в період найбільшого успіху Добровольчої армії Денікіна, який вів боротьбу за відродження "єдиної й неділимної Росії". В. Г. Короленко писав: "Можливо, я

вважаю, але майбутнє великої Росії уявляється мені тільки в формі свого роду федерації, на зразок американських штатів, з обласними сеймами з питань місцевого законодавства та із загальним сеймом із питань загальнодержавних. Так, можливо, у цьому я забігаю надто далеко. Я не вважаю себе політиком. У які конкретні форми виллюються майбутні відносини Росії й України, чи буде це федерація чи автономія, чи для цього доведеться придумати ще якийсь небудь новий термін – я не знаю. Але щоб не було, – повернутися до минулого неможливий" [7, с. 112–113].

Отже, з вищевказаного можна зробити певні висновки. По-перше, незважаючи на те, що білогвардійці й В. Г. Короленко виступали за відновлення єдиної Російської держави в кордонах до Лютневої революції 1917 року, їхнє бачення майбутньої багатонаціональної держави було різним. По-друге, Короленко не допускав навіть думки про можливість існування незалежної Української держави. Україна, на його думку, могла бути в кращому разі автономною частиною Російської Федерації.

Вудучи прибічником єдиної багатонаціональної Росії («єдиної Батьківщини»), В. Г. Короленко все своє життя виступав повагу до всього українського, співчував національним домаганням українського народу, але не більше. Він різко засуджував великодержавний російський шовінізм і більшовицьку диктатуру, а майбутню Росію уявляв, як «розумну федерацію» вільних народів.

Джерела і література:

1. Вопросы истории. – 1990. – №10.
2. Дмитренко В. В. Г. Короленко і «українське питання»: спроба аналізу окремих аспектів проблеми // Приналежність кожного слова та імені безмежна в часі (до 160-річчя від дня народження В. Г. Короленка). Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (з міжнародною участю). – Полтава, 2013.

3. Донской Я.Е. В.Г. Короленко. Очерк полтавского периода жизни и деятельности писателя. 1990–1921 гг. – Харьков: 1963.

4. Ігнатенко Г.Т. Володимир Короленко. Біографічна повість. – К.: В-во ЦК ЛКСМУ «Молодь», 1986.

5. Короленко В.Г. Дневник. Письма. 1917–1921. – М.: Сов. писатель, 2001.

6. Короленко В.Г. Собр. соч. в 10 т. – Т. 8. – М.: Гос. изд-во худ. литературы, 1958.

7. Малий П.Д. Україна в публіцистиці В.Г. Короленка. К.: Вид-во АН УРСР, 1958.

8. Негретов П.И. В.Г. Короленко. Летопись жизни и творчества. 1917–1921. – М., 1990.

9. Ніколенко О.М., Ольховська Л.В. В.Г. Короленко і Т.Г. Шевченко // Рідний край. Альманах Полтавського державного педагогічного інституту. – 2010. – №1 (22).

10. Ревагук В. Полтавщина в добу Української революції 1917–1920 рр. – Полтава: ТОВ «АСМІ», 2002.

11. Ревагук В. Полтавщина в переддень Української революції (1900–1916 рр.). – Полтава: ПП. Шевченко Р.В., 2010.

Аннотация

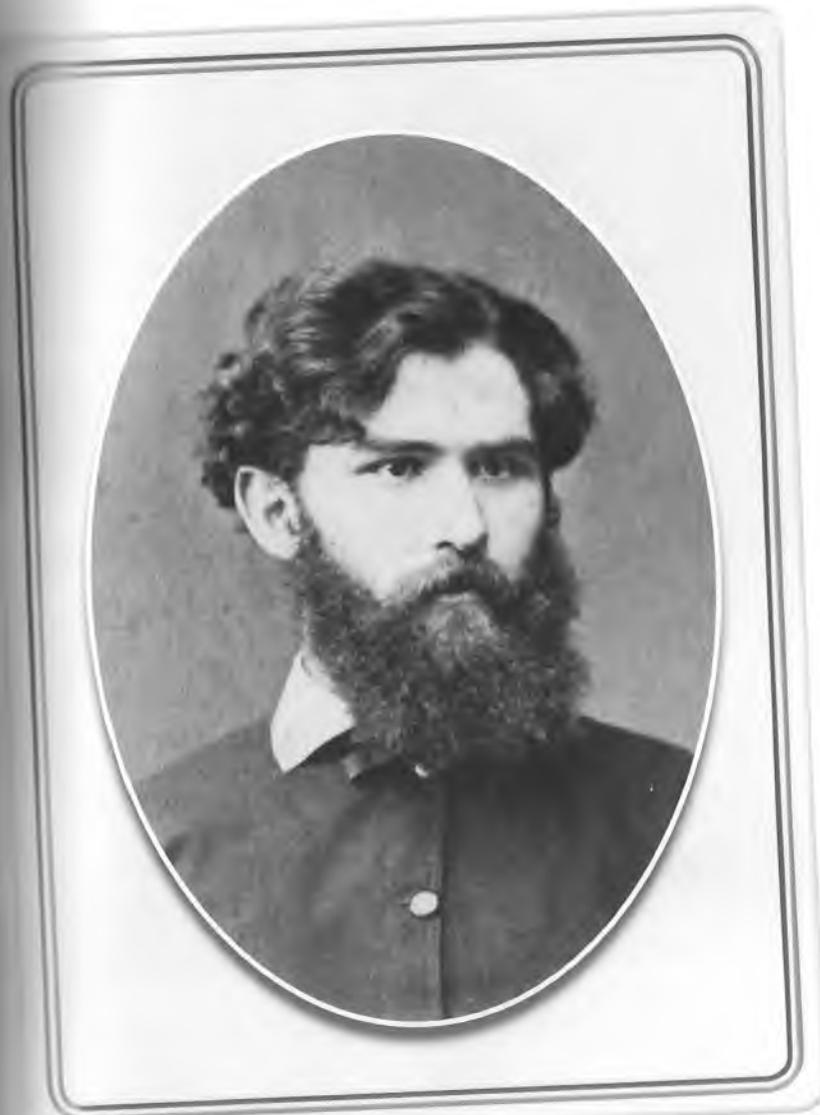
В статье исследована малоизученная проблема отношения выдающегося русского писателя-гуманиста В.Г.Короленко к формированию украинской государственности под влиянием национально-освободительного движения 1917–1921 гг. на Полтавщине.

Ключевые слова: Короленко, Украина, революция, большевики, национально-освободительное движение.

Summary

The article deals with the problem of attitudes unexplored outstanding Russian writer and humanist Korolenko to the Ukrainian state under the influence of the national liberation movement of 1917–1921 years of Poltava region.

Key words: Korolenko, Ukraine, Revolution, the Bolsheviks, the national liberation movements.

В.Г. Короленко – студент Гірничого інституту у Петербурзі (1878-1879 рр.). Фото Андерсон